

УДК 347.447.8

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.07>**Володимир Примак,**

докт. юрид. наук,

старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ЯК СПОСІБ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

У статті йдеться про розірвання договору як спосіб захисту цивільних прав та інтересів, необхідність застосування якого може бути пов'язана з виникненням певної надзвичайної обставини, кризової ситуації – збройного конфлікту або епідемії зокрема.

Окремі з таких обставин мають не тільки надзвичайний, а й об'єктивно невідворотний характер, тоді їх іменують непереборною силою, наявність якої зумовлює звільнення учасника цивільних відносин від цивільно-правової відповідальності. Водночас такі саме обставини здатні поставати як підстави для зміни чи припинення зобов'язання через об'єктивну (постійну або тимчасову) неможливість його виконання. А подекуди ті самі чинники, хоча й істотно ускладнюють, однак не унеможливають виконання зобов'язання загалом, тобто мають для заінтересованої сторони щонайбільше характер випадку, створюючи лише суб'єктивну неможливість виконання зобов'язання.

У контексті зміни або розірвання договору надзвичайні обставини на ґрунті збройного конфлікту або пандемії постають як підстава для зміни або припинення правовідносин через неможливість або надзвичайну ускладненість реалізації їх змісту, проте лише за умов позитивного встановлення в судовому порядку факту додержання стандартів добросовісності й розумності у поведінці заінтересованої особи, а також врахування справедливого розподілу ризиків виникнення відповідних надзвичайних обставин.

У темпоральному вимірі й залежно від фактичних підстав для розірвання договору на відносини із застосуванням цього способу захисту цивільних прав та інтересів можуть поширюватися загальний або спеціальний строки позовної давності. Охоплене відповідним строком право на розірвання договору може поставати або як один з низки доступних способів цивільно-правового захисту, або як винятково допустимий спосіб захисту, або як неналежний захисний захід (чи спосіб захисту, на який не поширюється той чи інший строк позовної давності, передбачений для решти способів захисту, що можуть бути застосовані у разі аналогічних порушень тих самих договірних відносин).

Ключові слова: надзвичайні обставини, зміна або розірвання договору, цивільно-правова відповідальність, істотна зміна обставин, принципи справедливості, розумності й добросовісності.

Постановка проблеми. Нерозривний взаємозв'язок регулятивної та охоронної функцій цивільного права зумовлює необхідність комплексного підходу до правового регулювання взаємопов'язаних регулятивних і охоронних відносин. Природна конвергенція окремих елементів відповідних правових механізмів чи не найяскравіше демонструє себе у разі застосування таких однотипних за юридичним значенням способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, як припинення або зміна правовідносин, розірвання або зміна договору.

Значення згаданих правових засобів багатократно зростає в умовах різного роду кризових явищ суспільно-політичного, соціально-економічного чи техногенного походження. Адже такого роду обставини спричиняють виникнення ситуацій, надзви-

чайний характер яких через дії вимог справедливості, розумності й добросовісності зумовлює належність законодавчого закріплення тих або інших правових наслідків настання зазначених обставин, насамперед у вигляді припинення або зміни цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика захисту цивільних прав та інтересів повсякчас перебуває у фокусі уваги вчених-юристів [1]. Так само у науковій літературі представлено чимало публікацій, присвячених застосуванню таких похідних від припинення правовідносин способів захисту, якими є відмова від договору та його розірвання [2]. Втім, як правило, об'єктом наявних досліджень у цій сфері є відносини із застосування відповідних захисних заходів поза контекстом надзвичайних обставин певної

етіології. Тому нагальним завданням науки цивільного права є розкриття об'єктивних закономірностей побудови і функціонування вищезгаданих організаційно-правових механізмів у кризових умовах. Причому важливими аспектами такого дослідження слід вважати встановлення напрямів регулятивного впливу принципів цивільного права, а також характеру взаємозв'язків між строками здійснення прав і виконання обов'язків, строками захисту цивільних прав та інтересів, а також підставами і способами захисту цивільних прав та інтересів.

Метою представленої статті є визначення ключових особливостей правового регулювання охоронних цивільних відносин, пов'язаних із застосуванням такого способу захисту, як розірвання договору, в умовах кризових явищ суспільного життя на кшталт пандемій, воєнних дій та інших чинників, що мають ознаки надзвичайності й здатні справляти істотний вплив на баланс інтересів сторін договір-ного зобов'язання.

Виклад основного матеріалу. У положеннях загальної частини зобов'язального права щодо відмови від договору або його розірвання конкретизовано норми пунктів 6 і 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України про зміну та припинення правовідносин як способи захисту цивільних прав. Необхідність у зазначених захисних заходах може бути зумовлена не тільки порушенням, оспоруванням чи невизнанням суб'єктивного цивільного права уповноваженої особи, а й необхідністю захисту її законного інтересу. Останній, своєю чергою, може бути пов'язаний з виникненням певної надзвичайної обставини, кризової ситуації, скажімо, збройного конфлікту або епідемії.

Окрім з таких обставин мають не тільки надзвичайний, а й об'єктивно невідворотний характер, тоді їх іменують непереборною силою, наявність якої зумовлює звільнення учасника цивільних відносин від цивільно-правової відповідальності. Водночас такі само обставини здатні поставати як підстави для зміни чи припинення зобов'язання через об'єктивну (постійну або тимчасову) неможливість його виконання. А подекуди ті самі чинники хоча й істотно ускладнюють, однак не унеможливають виконання зобов'язання загалом, тобто мають для заінтересованої сторони щонайбільше характер випадку, створюючи лише суб'єктивну неможливість виконання зобов'язання.

Наприклад, у нормах ст. 2 Закону України від 02.09.2014 № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [3] законодавець

мав на увазі саме надзвичайну обставину, спроможну створювати істотні ускладнення для виконання кредитних (позикових) зобов'язань. Йдеться про заборону на час проведення антитерористичної операції нараховувати неустойку на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики з 14.04.2014 громадянам України, які були зареєстровані та постійно проживали або переселилися у період з 14.04.2014 з населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція, а також юридичним особам та фізичним особам-підприємцям, що провадили свою господарську діяльність на території населених пунктів, визначених у затвердженому Кабінетом Міністрів України переліку, де проводилася антитерористична операція. Своєю чергою банки та інші фінансові установи, а також кредитори зобов'язані були скасувати зазначеним особам пеню та штрафи, нараховані на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами і договорами позики у період проведення антитерористичної операції.

Таким чином, законодавцем було сконструйовано різновид прямо поійменованого у ст. 16 ЦК України способу захисту (зміни правовідносин), регулятивний вплив якого було орієнтовано на кризові умови, зумовлені заздалегідь визначеним колом надзвичайних обставин.

Нині значимість розірвання договору як способу цивільно-правового захисту особливо наочно підкреслюють положення Закону України від 30.03.2020 № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [4]. Згідно з названим Законом «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України було доповнено положеннями такого змісту.

По-перше, під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), строки, визначені статтями 257, 258, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 ЦК України, продовжуються на строк дії такого карантину.

Примітно, що майже всі згадані у зазначених статтях ЦК України строки можуть бути охарактеризовані як строки захисту суб'єктивних цивільних прав (передусім йдеться про строки позовної давності), а тому мають розглядатися у загальному контексті функціонування механізму цивільно-

правового захисту. При цьому серед усього розмаїття способів захисту цивільних прав та інтересів, цивільно-правових санкцій зокрема, природно виокремлюються дві групи. Адже частина зазначених правових засобів має виразно майновий характер, тоді як інші мають організаційно-правовий зміст. До перших належать різноманітні форми цивільно-правової відповідальності, реституційні заходи та примусове виконання обов'язку в натурі, а до других – визнання права, встановлення правовідносин, заходи оперативного впливу включно з відмовою від договору, а також розірвання договору або зміна його умов, що здійснюються в юрисдикційному порядку (навіть якщо виникнення права на відмову від договору не зумовлено порушенням зобов'язання іншою його стороною).

Зазвичай певні строки позовної давності, якщо інше не випливає зі змісту конкретних норм та не суперечить суті відносин сторін, поширюються рівною мірою на випадки застосування обох видів окреслених заходів – і на майнові (приміром, відшкодування збитків), і на організаційні (зміна або розірвання договору). Яскравим прикладом цього є приписи ст. 681 ЦК України, згідно з якими до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару незалежно від обраного позивачем способу захисту (загального або спеціального, встановленого нормами інституту купівлі-продажу) застосовується позовна давність в один рік.

Натомість той самий скорочений строк позовної давності у відносинах дарування природно охоплює винятково можливість реалізації права дарувальника на розірвання договору (ст. 728 ЦК України), а у відносинах найму стосується лише права на відшкодування збитків за наявності чітко визначених підстав (ст. 786 ЦК України), при тому, що низка норм інституту найму передбачає спеціальні підстави також і для розірвання договору цього виду.

Водночас певні застереження варто висловити щодо положень статей 362 і 559 ЦК України, оскільки в них закріплено поряд зі строками захисту (позовної давності – ст. 362 ЦК України) та припинення правовідносин (ст. 559 ЦК України) також і преклюзивні строки, пов'язані з існуванням та здійсненням переважного права співвласника у праві спільної часткової власності, а також права вимоги кредитора у відносинах поруки. Проте подекуди зазначені строки як суто регулятивного, так і виразно захисного спрямування є абсолютно нерозривними. Тож не дивно, що у судовій практиці склалося позитивне ставлення до

можливості застосування такого способу цивільно-правового захисту, як визнання поруки припиненою (див., наприклад, постанову Великої палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 310/11534/13-ц [5]).

По-друге, в період здійснення в Україні заходів щодо запобігання виникненню, поширенню і розповсюдженню епідемії, пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) забороняється підвищення процентної ставки за кредитним договором.

У такий спосіб законодавець обмежив свободу договору в частині реалізації прав кредитодавця за кредитним договором зі змінюваною процентною ставкою. Кризь призму ст. 16 ЦК України це знову таки рівнозначно імперативній зміні правовідносин, оскільки впливає на їх зміст у частині заздалегідь визначеного обсягу прав однієї зі сторін. Своєю чергою одним з утілень цього способу захисту є зміна договору, внаслідок якої змінюється зміст договірної зобов'язання.

По-третє, з моменту встановлення карантину, введеного Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [6] (з наступними змінами і доповненнями), і до його завершення в установленому законом порядку наймач може бути звільнений від плати за користування майном відповідно до ч. 6 ст. 762 ЦК України.

Тут ідеться про норму, згідно з якою наймач звільняється від орендної плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає. На нашу думку, за своїм змістом зазначена норма є нічим іншим, як одним з конкретизованих утілень загальної можливості вимагати зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувалися під час його укладання (ст. 652 ЦК України). Разом із тим ч. 6 ст. 762 ЦК України дає підстави говорити про запровадження окресленої зміни правовідносин найму не постійно, а на певний, відносно визначений, строк (проте не зі скасувальною умовою).

Нагадаємо, що у п. 2 ч. 2 ст. 652 ЦК України по суті йдеться про такі передумови зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин: а) розумне передбачення сторін договору, яке спирається на знання істотних для справи обставин і їх найбільш імовірний (за даних та обґрунтовано очікуваних у майбутньому умов) розвиток; б) спроможність суб'єкта, який виявляє належну турботливість та обачливість, визначити та вжити заходи, які може визначити і вжити

зادля усунення дії певних негативних чинників звичайна розумна особа; в) здатність сторін договору до обґрунтованого врахування всіх наявних та ймовірних обставин, які можуть чи напевно будуть сприяти або перешкоджати досягненню бажаного результату (належному виконанню договору), тобто здатність до вмотивованого передбачення; г) здатність усвідомлювати й передбачати ризики, притаманні такій сфері діяльності, та зважати у разі визначення своїх інтересів на договірний, звичайний або нормативно-правовий розподіл цих ризиків.

Отже, на перший план у разі зміни або розірвання договору за наведених обставин виходить оцінка суб'єктивної сторони поведінки заінтересованої особи щодо розумно очікуваних від неї, належних у такій життєвій ситуації рівнів передбачення ймовірності настання певних надзвичайних обставин й ризику несення їх негативних наслідків. Загалом, саме принцип добросовісності разом з міркуваннями розумності й справедливості визначає допустимість обмеження в зазначеній ситуації дії інших засад цивільно-правового регулювання – свободи договору й вільного волевиявлення учасників цивільних відносин, повною мірою реалізованих під час укладення правочину, розірвання якого домагається позивач.

Відповідно, передбачуваність на час укладення договору нововиниклих перешкод для реалізації змісту наявного договірної зобов'язання усуває будь-які сумніви щодо повноцінності зустрічного волевиявлення сторін і необхідності збереження його юридичного значення. З цього погляду у постанові Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду (далі – КГСВС) від 27.02.2018 у справі № 910/5110/17 слухно наголошено, зокрема, на тому, що, укладаючи в умовах проведення антитерористичної операції договір про купівлю різниці перетоків електричної енергії з контрольованої на неконтрольовану частину території України, товариство з обмеженою відповідальністю розуміло і приймало на себе відповідний ризик, що впливав з фактичних обставин, оскільки зазначені у позовній заяві обставини не були непередбачуваними [7].

Разом із тим навряд чи принципам справедливості (у сенсі розподілу наявних ризиків між сторонами договору), розумності (в частині врахування ймовірності виникнення певних негативних чинників) та добросовісності (щодо належності усвідомлення і передбачення впливу об'єктивно наявних або ймовірних небезпек) відповідає підхід, який уможливило зміну або розірвання договорів через істотну зміну обста-

вин суто економічного характеру, що вплинули на інтереси професійного комерсанта, суб'єкта господарської діяльності.

З цих міркувань важко погодитися з висновками КГСВС, який у своїй постанові від 26.04.2018 у справі № 927/762/17 виходив з того, що позивач у момент укладання договору оренди землі не міг передбачити істотного збільшення витрат на виробництво цукру, зменшення обсягів сировини для виробництва, спричинених цими чинниками збитковості виробництва, консервації технологічного обладнання, наслідком чого стало фактичне невикористання орендованої земельної ділянки у підприємницькій діяльності позивача [8]. На наше переконання, така оцінка навряд чи враховує справедливий розподіл комерційних ризиків за договором, стороною якого є саме суб'єкт підприємницької діяльності.

Показовою для висвітлення взаємозв'язків між надзвичайними обставинами збройної агресії та можливістю застосування правового механізму, закріпленого у ст. 652 ЦК України, є постанова КГСВС від 13.06.2018 у справі № 905/713/16 за первісним позовом про внесення змін до договору оренди та зустрічним позовом про визнання договору оренди припиненим [9].

Попри підсумкову відмову КГСВС у задоволенні позову, первісному позивачеві у цій справі вдалося довести наявність усіх передбачених ст. 652 ЦК України чотирьох умов для зміни або розірвання договору, а також істотну зміну обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору.

У зазначеній постанові КГСВС взяв до уваги, що події, які викликали ускладнення у виконанні договору, виникли або стали відомими сторонам (заінтересованій стороні) вже після його укладення. Такого роду подіями у цій справі було визнано проведення антитерористичної операції за місцезнаходженням позивача, зміну звичайного порядку ведення ним господарської діяльності, істотні зміни в організації виробничого процесу, що не охоплюється поняттям звичайних комерційних ризиків, які притаманні підприємницькій діяльності.

На нашу думку, виходячи із такого роду міркувань, можна стверджувати, що про існування зазначеної у п. 1 ч. 2 ст. 652 ЦК України умови не може йтися в разі укладення договору вже після перетворення у загальновідомий факт обставини, яка істотно ускладнює виконання договору порівняно зі звичайними умовами здійснення певного роду діяльності. Тому ведення бойових дій або запровадження обмежувальних адміністративних заходів на території здійснення

господарської діяльності одним з контрагентів до моменту укладення договору усуває можливість застосування закріпленого ст. 652 ЦК України способу захисту цивільних прав та інтересів. Аналогічні наслідки матиме доведення контрагентом позивача того, що в останнього була реальна можливість передбачити певний розвиток подій внаслідок розумної оцінки загальновідомої або ексклюзивно доступної для нього інформації.

Під час застосування ст. 652 ЦК України не можна забувати про її зв'язок зі ст. 607 ЦК України – «зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає». Тому, якщо виконання договору є об'єктивно неможливим, а не утрудненим, належним способом захисту буде не зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, а визнання зобов'язання припиненим через неможливість його виконання. Нарешті, та сама надзвичайна обставина може бути позбавлена істотного негативного впливу на виконання договору, не створюючи й неможливості його виконання, однак, набуваючи водночас і ознаки невідворотності, вона може зумовити порушення договору й звільнення боржника від відповідальності внаслідок її кваліфікації як обставини непереборної сили.

У цьому зв'язку не можна обминути Закон України від 17.03.2020 № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [10], яким наведений у ст. 14-1 Закону України від 02.12.1997 № 671/97-ВР «Про торгово-промислові палати в Україні» [11] примірний перелік імовірних обставин непереборної сили було доповнено згадкою про карантин, встановлений Кабінетом Міністрів України.

Щодо другої умови зміни або розірвання договору в справі, що розглядається, у постанові КГСВС від 13.06.2018 у справі № 905/713/16 зазначено: «Із суті обставин, які змінилися, суди дійшли висновку, що причини, які зумовили настання їх зміни, не могли бути усунені після їх виникнення, адже перебували поза межами волі сторін та жодним чином не пов'язані з їх діями, отже, за всієї турботливості та обачності, які вимагаються від сторін, вони не могли усунути причини зміни обставин після їх настання, що є свідченням наявності у такому разі і другої умови для внесення змін до Договору, визначеної пунктом 2 частини другої статті 652 ЦК України».

На наше переконання, по суті у п. 2 ч. 2 ст. 652 ЦК України та викладеній

позиції касаційного суду наголошується на добросовісності заінтересованої сторони (її «невинуватості») щодо виникнення обставини, яка ускладнює виконання договору. Проте оцінка дій сторони в контексті виникнення певної обставини ніяк не вичерпує всіх аспектів суб'єктивної сторони її поведінки. Тож у конкретних правовідносинах на перший план може виходити встановлення здатності заінтересованої сторони вжити розумних заходів з метою запобігання негативному впливу відповідної події чи дії. Тому положення п. 2 ч. 2 ст. 652 ЦК України потребують системного тлумачення в контексті їх взаємодії з принципами добросовісності (як основоположним – п. 6 ст. 3 ЦК України) й неприпустимості зловживання правом (як похідним від засади добросовісності – ч. 3 ст. 13 ЦК України).

Врешті КГСВС погодився з тим, що «виконання Договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала під час укладення Договору, адже, укладаючи Договір, сторони не передбачали і не могли передбачити проведення бойових дій на території м. Донецька, внаслідок яких Товариство фактично позбавлене права на ведення господарської діяльності». І такий висновок суду щодо належності врахування непередбачуваності негативного впливу обставин, які далеко виходять за межі звичайного підприємницького ризику, заслуговує на підтримку.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків.

1. У контексті зміни або розірвання договору надзвичайні обставини на кшталт збройного конфлікту або пандемії, що створюють кризові умови для виконання договірних зобов'язань, постають як підстава для зміни або припинення правовідносин через неможливість або надзвичайну ускладненість реалізації їх змісту, проте лише за умов позитивного встановлення в судовому порядку факту додержання стандартів добросовісності й розумності у поведінці заінтересованої особи, а також врахування справедливого розподілу ризиків виникнення відповідних надзвичайних обставин.

2. У темпоральному вимірі й залежно від фактичних підстав для розірвання договору на відносини із застосуванням цього способу захисту цивільних прав та інтересів можуть поширюватися загальний або спеціальний строки позовної давності, а охоплене відповідним строком право на розірвання договору може поставати або як один з низки

доступних способів цивільно-правового захисту, або як винятково допустимий спосіб захисту, або як неналежний захисний захід (чи спосіб захисту, на який не поширюється той чи інший строк позовної давності, передбачений для решти способів захисту, що можуть бути застосовані за аналогічних порушень тих самих договірних відносин).

3. Наявність істотного або навіть вирішального впливу певної кризової ситуації (надзвичайної обставини) на перебіг договірних правовідносин може зумовлювати відмінні правові наслідки залежно від застосованого заінтересованою особою способу захисту: зміну або розірвання договору, визнання договірного зобов'язання припиненим (у тому числі через неможливість його виконання, за яку жодна із сторін не відповідає), звільнення від цивільно-правової відповідальності у зв'язку з дією обставин непереборної сили.

Список використаних джерел:

1. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : монографія / за ред. О.Д. Крупчана, В.В. Луця. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.; Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монографія / под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2014. 672 с.; Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського суду. *Юридична Україна*. 2016. № 5–6. С. 45–53; Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

2. Калаур І.Р. Відмова від договору найму та його розірвання як способи захисту прав наймача. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29 (2.3). С. 37–40; Яворська О.С. Розірвання договору довічного утримання (догляду). *Університетські наукові записки*. 2014. № 2. С. 130–136; Міловська Н. Одностороння відмова від виконання обов'язків за

договором страхування як наслідок порушення страхових зобов'язань. *Юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 121–126; Боднар Т.В. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 232–241.

3. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20>.

5. Постанова Великої палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 310/11534/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75287282>.

6. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.

7. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 27.02.2018 у справі № 910/5110/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72531634>.

8. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі № 927/762/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73702444>.

9. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 13.06.2018 у справі № 905/713/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74720849>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>.

10. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80>.

The article deals with the termination of the contract as a remedy to protect civil rights and interests, the need for which may be associated with the arising of a certain emergency, a crisis situation – an armed conflict or an epidemic in particular.

Some of these circumstances are not only extraordinary, but also objectively inevitable – then they are called force majeure, the presence of which determines the release of a participant in civil relations from civil liability. At the same time, the same circumstances can appear as grounds for changing or terminating the obligation due to the objective (permanent or temporary) impossibility of its fulfillment. And in some cases, the same factors, although significantly complicating, do not make it impossible to fulfil the obligation in general, because they are for the interested party at most the nature of the casus, creating only a subjective impossibility of fulfilment of the obligation.

In the context of amending or terminating a contract, emergencies such as armed conflict or a pandemic arise as grounds for changing or terminating legal relations due to the impossibility or extreme difficulty of implementing their content – but only if the fact of compliance with the standards of good faith

and reasonableness in the conduct of interest is positive, as well as taking into account the fair distribution of the risks of the occurrence of relevant emergencies.

In the temporal dimension and depending on the factual grounds for termination of the contract, the general or special statute of limitations may apply to relations on the application of this way of protection of civil rights and interests. The right to terminate the contract covered by the relevant term may appear either as one of a number of available means of civil protection, or as an exclusively permissible remedy, or as an improper protective measure (or a remedy not covered by a statute of limitations for other means of protection that can be used for similar violations of the same contractual relationship).

Key words: extraordinary circumstances, change or termination of the contract, civil liability, significant change of circumstances, principles of justice, reasonableness and good faith.

